

ВІДГУК

офіційного опонента доктора архітектури, професора

Устінової Ірини Ігорівни

на дисертаційну роботу **СОСНОВОЇ НАДІЇ СТЕПАНІВНИ**

на тему «**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ**

ГРОМАДСЬКИХ ПРОСТОРІВ МІСТ УКРАЇНИ», представлену на

здобуття наукового ступеня доктора архітектури за спеціальністю

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

у спеціалізовану вчену раду Д 35.052.11.

На розгляд представлено дисертацію обсягом 429 сторінок (у тому числі 266 сторінок основного тексту, 35 сторінок списку використаних джерел із 388 найменувань, 68 ілюстративних таблиць та 9 додатків).

Актуальність теми дисертації. В Україні зміни економічних формацій порушили еволюційність узгодження просторової організації територій із діями та процесами, що плинуть у їх межах. Відбувається й нашарування кількох ідентичностей – минулої радянської, національної української та бажаної європейської. Безумовно, сьогодні формування громадських просторів міст є питанням збереження ідентичності у «силовому полі» глобалізаційного впливу на теренах просторової організації та пострадянського фізичного стану більшості міст України. Зрівноваженість розвитку громадських просторів міст можлива за умови їхнього врахування в архітектурно-містобудівному плануванні та стратегіях розвитку. Відтак, як слушно зауважує автор, громадські простори необхідно зробити частиною новітньої містобудівної правової документації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Досягнення мети та вирішення поставлених задач, високий ступінь обґрунтованості і достовірність одержаних результатів базуються на ретельному аналізі значної за обсягом та змістовним наповнення джерельної бази – вітчизняних та закордонних наукових праць. Власні наукові дослідження авторки, які поведені у трьох поліфункціональних містах України (Харкові, Львові та Кривому Розі) та семи монофункціональних у Львівській (Червоноград, Новояворівськ, Новий Розділ, с.м.т. Добротвір), Волинській (Нововолинськ), Рівненській (Кузнецовськ) та Чернівецькій (Новодністровськ) областях із застосуванням соціологічних, географічних,

економічних та власне архітектурно-урбаністичних методик, завершуються синтезом інформації, формулюванням теоретичних положень та висновків. Усі складові наукової праці оприлюднювалися на українських та міжнародних наукових конференціях, опубліковані у наукових фахових виданнях, у виданнях інших держав, використовуються у методичному забезпеченні предметів спеціальності 191 – Архітектура та містобудування, а також у розробці проектної документації. Зазначене дає можливість вважати, що результати дисертації є достовірними та обґрунтованими.

Значення результатів роботи для теорії та практики. У роботі здійснено системне узагальнення значного обсягу матеріалів, на підставі якого авторкою означено принципові наукові положення та запропоновано авторський підхід до вирішення важливої науково-практичної проблеми, пов'язаної з необхідністю розвитку громадських просторів міста, як вагомого структурного елементу у зрівноваженому розвитку українських міст. *Обґрунтовано* теоретичні положення формування громадських просторів міст України, зокрема про те, що різні локальні історії породили різні соціальні, політичні й побутові культури, які з часом закарбувалися у міському просторі; відповідно із чим, існуючі світові наукові положення в питанні формування громадських просторів не можуть в повній мірі бути репрезентативними для українських реалій.

Структура і обсяг дисертаційної роботи. Структурні елементи дисертації відповідають вимогам. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У вступі подається: загальна характеристика дисертації, обґрунтування вибору теми дослідження, зв'язок із сучасними дослідженнями з цього напрямку, мета та завдання дослідження, його предмет та об'єкт, наведено перелік методів дослідження (перераховуються використані наукові методи та обґрунтовується вибір методів, що забезпечують достовірність отриманих результатів та висновків). Коротко та чітко представлено основні наукові положення, що виносяться на захист. Надано відомості про використання результатів дослідження та рекомендації щодо їх практичного використання. Наведені засоби апробації дисертації і кількість наукових праць відповідають загальним вимогам.

У першому розділі “Громадський простір як об'єкт наукового пізнання та містобудівного планування” окреслено сутність громадського простору (ГП), узагальнено результати його вивчення у наукових працях.

Сформульовано аспекти, які характеризують вагомість ГП у функціонуванні міста та подано проблематику підходів у їх формуванні. Дисертанткою обґрунтовано, що в аспекті містобудівного планування англomовний термін “public space”, який в працях українських авторів має синоніми “публічний”, “громадський” та “суспільний”, слід використовувати саме термін «громадський простір», оскільки він обумовлює приналежність території громаді та його неприватність. Термін же “суспільний” окреслює спосіб формування простору, а термін “публічний” – можливості “широкого відвідування” території. Публічний простір, який може бути й у приватній власності, є в значній мірі економічно детермінованим, оскільки керується у своєму розвитку не стільки потребами громади, скільки економічною доцільністю.

У дисертації *громадський простір* розглядається, як такий, що може бути прогнозованим та керованим у своєму розвитку, тому бути й об’єктом містобудівного планування та регулювання. Узагальнюючи більшість наукових тлумачень у різних галузях знання, поняття «громадського простору» авторкою визначається, як міська пішохідна територія поліфункціонального призначення, що сформувалася під впливом історичних, культурних, соціальних й економічних умов, та є рівнодоступною у користуванні. Окрім того, функціонування громадського простору, на відміну від решти територій міста, виходить за межі утилітарності і має особливість «дозволеної» публічної репрезентації, як індивідуума, так і міста.

Щодо «громадського простору» як об’єкту. Він досліджувався в роботі з позиції різних предметних положень. Зокрема авторка констатує, що в галузі містобудування, громадські простори є складовою концепції «пішоходизації міст»; в галузі архітектури, вони розглядаються в територіальному аспекті, що забезпечує або функціонування громадських будівель, або як можлива зона охорони пам’яток. В соціології поняття «громадські простори» має вагоме значення в концепції соціальної екології. Контекстом у розгляді ГП в роботі виступає культурологія, в площині якої розглянуто їхню роль у питанні ідентичності міста.

Концепції, що окреслено, є значимі у подальшому просторовому розвитку міст, проте вони потребують інтегрованого їх сприйняття, зважаючи на реалії та умови функціонування міст України.

У **другому розділі** «Методика дослідження громадських просторів міста» обґрунтовано підходи та методи дослідження. Громадський простір міста тут розглядається, як сутність та форма, що має фізичні параметри, й як

вмістилище змісту та явище, яке детерміноване соціальними діями й економічними процесами.

В методичному плані проведення дослідження, виділено методичну та структурну послідовність. У методичній послідовності роботи авторка виокремлює три етапи її виконання. На першому етапі використовуються дані емпіричного аналізу, який відображає реальні явища і процеси, що здійснюються в конкретному часі та просторі; на другому етапі – дані теоретичних знань, що відображають загальні й частково абстраговані закономірності; на третьому – обґрунтовано методологію аналізу і вирішення проблем. Структурна послідовність роботи передбачає покрокові дослідження, як-то: стану об'єкту; ресурсів оптимізації його функціонування; потреб населення у функціонуванні об'єкту; механізму реалізації оптимізації його функціонування.

В дослідженні вдало використано методичний потенціал міждисциплінарного інструментарію. Зокрема застосовано окремі підходи системного аналізу, що дало змогу розглядати об'єкт дослідження як складову містобудівної системи (табл. 2.2); ГІС технології, які дозволили отримати картосхеми щільності ГП та населення, й на їх основі отримати картосхему задоволеності потреб населення в громадських просторах (табл. 2.3). На наш погляд, результуюча картосхема є вкрай важливою для науково обґрунтованої містобудівної практики, оскільки вона дозволяє приймати кількісно визначені проектні рішення щодо змісту та етапності проведення реконструкційних дій. В роботі також використано соціологічне опитування (табл. 2.4) та окремі види польових досліджень (табл. 2.5).

У **третьому розділі** “Аналіз практики формування і функціонування громадських просторів в містах України (на прикладі Львова, Харкова, Кривого Рогу)” визначено місце громадського простору у структурно-функціональній будові міста. У роботі розглянуто мережеву будову громадського простору двох видів: “простір-зв'язок” та “контент-простір”.

«Простір-зв'язок» аналізувався в роботі для міських комунікаційних мереж міст Харків, Львів, Кривий Ріг із визначенням їх інтегрованості на основі опрацювання даних OpenStreetMap та визначенням потенціалу ГП до розвитку за критерієм їх доступності користувачам (табл. 3.10 – 3.12, 3.14 – 3.17). Щодо “контент-простору”, в роботі його проаналізовано на основі опрацювання даних OpenStreetMap за принципом побудови теплових картосхем міст Харків, Львів, Кривий Ріг, де різним кольором позначено різну щільність магазинів, торгових центрів, закладів харчування (табл. 3.18

– 3.23) із визначенням локалізації ГП їх найбільш інтенсивного використання та основних вузлів зосередження громадських функцій (табл. 3.25).

Закономірності, які виявлено авторкою у розвитку громадських просторів міст України, узгоджуються із теорією розвитку містобудівних систем, за рахунок почергового нарощення каркасу й тканини міста. На сьогодні більшість українських міст, знаходяться на стадії нарощення тканини, яке має двостадійну реалізацію. На першій стадії розвиток міської тканини відбувається в межах впливу транспортно-пересадкових вузлів та магістралей загальноміського і районного значення. На другій стадії характерною стає дисперсна забудова територій-секторів поміж сформованими на попередньому рівні урбанізованими пасмами вздовж доріг (табл. 3.26). Встановлено, що на відміну від вуличної мережі, мережа громадських просторів є розірваною й у ній наявні острівні фрагменти. Найбільша щільність елементів ГП спостерігається в межах історико-архітектурних ареалів.

Автором пропонується концепція формування мережі громадських просторів в аспекті екологічної стратегії модернізації міста. В результаті досліджень третього розділу доведено, що вулична мережа, пішохідні зв'язки та території соціальної активності при громадських об'єктах є взаємозалежними. Отже, за рахунок закладання нових ГП чи модернізації існуючих можна досягнути «зцілення міських структур», розчленованих в процесі урбанізації чи хибних планувальних рішень. Задля цього, як слушно зауважує авторка, необхідно вберегти території громадських просторів, як загальноресурсні території від забудови та використання під інші функції.

У **четвертому розділі** “Закономірності побудови та функціонування громадських просторів” громадський простір інтерпретовано як динамічну систему та проаналізовано стан її рефлексії на соціальну, політичну, економічну активність.

Дисертанткою запропоновано теоретичну модель функціонування громадського простору: «архітектурно-просторове середовище – користувачі – діяльність», на основі якої розрізнено громадські простори (за архітектурно-просторовою характеристикою; соціально-семантичною роллю; домінуючою функцією; інтенсивністю використання території) та отримано моделі інваріантності видів цих просторів (за принципом зв'язку поміж елементами системи та за принципом зв'язку поміж фізичними характеристиками об'єкту та його користувачами).

Визначено, що складові громадського простору та залежності між ними обумовлюють ймовірність існування біля чотирьох сотень різновидів ГП.

Натомість емпіричні дослідження, які проведено авторкою (натурні обстеження в сумі з інтерпретацією даних соціологічних опитувань), доводять, що з можливих сотень типів таких просторів дієздатними є лише 5–7 видів, з можливими 1–2 підвидами, які, у свою чергу, функціонують за критеріями доцільності або семантичної значущості простору.

В аспекті формування громадського простору авторкою інтерпретовано «піраміду потреб» А. Маслоу (табл. 4.5), відмінності у цілестворенні громадських просторів встановлено нею на основі натурних обстежень та за результатами соціологічного опитування користувачів (Додаток Е).

Різноманітність, як умова реалізації системи ГП міста, досліджено дисертанткою на прикладі Львова. Означене дозволило визначити кількісні та якісні характеристики ГП та отримати картосхеми інтенсивності використання простору за об'єктивним показником щільності пішохідних маршрутів та суб'єктивним показником верникулярності (табл. 4.11 – 4.20).

Коеволюційність розвитку громадського простору та містобудівної системи досліджено авторкою на прикладі розвитку монофункціональних міст України (у Львівській області: Червоноград, Новояворівськ, Новий Розділ, с.м.т. Добротвір; у Волинській області – Нововолинськ; в Рівненській області – Кузнецовськ; в Чернівецькій області – Новодністровськ).

Дисертанткою встановлено, що коли флуктація при взаємодії із середовищем посилюється й досягається точка біфуркації, наступає структурна реорганізація ГП (розширення меж простор; утворення нового простору-сателіту при існуючому з тим самим набором функцій, або формування нових автономних громадських просторів) за принципами: реплікування успішних функціональних і просторових типів ГП та їх поширення у сторону за найменшим опором. Означений процес з одного боку, є проявом адаптації громадського простору, з іншого, – оптимізації функціональної структури міста.

У **п'ятому розділі** “Методологія імплементації теоретичних положень формування громадських просторів міст України у практичну діяльність” окреслено механізми регулювання громадських просторів у системі міста та подано прикладне застосування теоретичних положень роботи. Організація нових соціально активних територій у місті та модернізація існуючих розглядаються як стратегія підвищення якості міського середовища, а узгодження інтересів усіх сторін, що приймають участь у його творенні – як умову соціально зрівноваженого розвитку міста.

Результати досліджень щодо формування та розвитку ГП міст України дали підставу визначити авторці основні завдання, які постають у процесі

планування громадського простору міста (оптимізація зв'язків та формування ієрархічно впорядкованої системи ГП; розрахунок залучення ресурсів та очікуваного результату; розроблення альтернативних планувальних рішень розвитку громадського простору міста та встановлення їх пріоритетності).

В роботі запропоновано методологічний інструментарій імплементації теоретичних положень формування громадських просторів у містобудівне планування на основі багатокритеріальної оцінки об'єкту. Обґрунтовано 18 критеріїв (табл. 5.1) оцінки ГП кількісного та оціночного характеру, 8-м з них мають урбаністичну спрямованість, 5 – соціальну, 3 – економічну, 2 – екологічну. Розглянуто особливості варіантного моделювання громадських просторів та використано економіко-математичні моделі при виборі раціонального планувального рішення (1 – 40).

Містобудівне регулювання громадських просторів для різних міст України, враховує витоки проблематики функціонування цих просторів та обумовлює різновекторність методологічних підходів у їх вирішенні. Наприклад, для туристично-орієнтованих міст України, в межах центрального ГП яких фіксовано підвищену, у порівнянні з іншими територіями міста, щільність користувачів (Київ, Львів, Ужгород, Одеса, Чернівці), курортні міста (Одеса, Трускавець) та міста паломництва (Умань), рекомендовано: впровадження у містобудівну документацію планувальних обмежень за показниками відсотку комерційного експлуатованого використання ГП та резервування міських територій для функцій соціальної активності в умовах обмежених територіальних ресурсів.

Містобудівне регулювання в аспекті формування громадських просторів у роботі представлено як окреслення суми певних дій, що забезпечать ефективне функціонування ГП у системі міста, зокрема, внесення в ДБН поняття «громадського простору» із встановлення режимів використання територій, придатних для розвитку функції соціальної згуртованості, як обов'язкової умови зрівноваженого розвитку міста.

Авторкою пропонується у містобудівній документації, що визначає умови та обмеження використання території для містобудівних потреб у межах певних функціональних зон на рівні населеного пункту (ДСТУ-Н Б Б.1.1-12:2011) ввести доповнення. Зокрема, рекомендується встановлення містобудівного регламенту із визначенням наступних видів використання: вуличний громадський простір, громадський простір в житлових осередках (міжквартальний), громадський простір в межах загальноміського центру і громадських підцентрів, громадський простір при громадських об'єктах

загального користування. Для уточнення та унеможливлення зміни функціонального призначення території та її подальшої забудови, рекомендується донесення зона громадського простору Г-8 призначення: «загальнодоступна територія громадського простору без права забудови».

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання

З огляду на структуру роботи, її змістовне наповнення та стиль викладення теоретичного матеріалу, можна зазначити, що авторкою – Сосною Надією Степанівною, виконано теоретичне обґрунтування нового вирішення науково-прикладної проблеми, а саме подолання невідповідності між якостями громадського простору міст України і вимогами до їх функціонування шляхом розроблення теоретико-методологічних, концептуальних та методико-прикладних засад формування об'єкту.

Ця науково-прикладна проблема за своїм спрямуванням та змістом здатна значно розширити атрибутику методів містобудівної діяльності на сучасному етапі розвитку. Основні теоретичні положення, прикладні результати і висновки роботи можуть виступити підґрунтям для подальших наукових досліджень. Розроблені теоретичні моделі та методи можуть бути застосовані при виконанні проектів з просторового планування.

Основні результати та висновки дослідження доцільно використати при розробленні та коригуванні законодавчо-правових актів та нормативної бази з просторового планування, а також в навчальному процесі у вищих навчальних закладах архітектурного та містобудівного профілю, при формуванні навчальних посібників, методичних рекомендацій та завдань на проектування.

Оцінка мови, стилю та оформлення дисертації й автореферату

Текст дисертації написаний зрозумілою літературною мовою з чіткими формулюваннями та застосуванням широкого спектру науково-понятійного термінологічного апарату викладення матеріалу. Назва дисертації сформульована лаконічно та об'ємно. Ілюстративні матеріали відповідають вимогам та виконані на високому професійному рівні.

Необхідно зазначити, що матеріали кандидатської дисертації Н.С.Соснової «Архітектурно-ландшафтний уклад садибно-паркових комплексів Галичини (кінець 18 - початку 20 століть) за спеціальністю

18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури – не повторюються у результатах та висновках її докторської роботи.

Окреслене дає підстави характеризувати **висновки та рекомендації** представленої на розгляд докторської дисертації Соснової Н.С. «Теоретико-методологічні основи формування громадських просторів міст України» як **нові та достовірні**.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях

Основні положення, висновки та результати дисертаційної роботи висвітлені у 42 наукових працях, зокрема: 17 статей у наукових фахових виданнях України; 6 статей у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних Scopus, Index Copernicus; у 2 колективних монографіях; 16 тез та матеріалів доповідей науково-практичних конференцій; 1 публікація, що додатково відображає результати дисертації.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації

Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою, змістом та оформленням він відповідає вимогам державних стандартів ДАК України. В тексті автореферату дисертації відображені основні положення, зміст, результати та висновки дослідження, здійсненого Сосною Надією Степанівною.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи

Загалом, позитивно оцінюючи докторське дисертаційне дослідження «Теоретико-методологічні основи формування громадських просторів міст України» Соснової Надії Степанівни слід зазначити, що у процесі розгляду матеріалів дисертаційної роботи виникли певні зауваження:

1. Об'єкт, предмет і межі дослідження необхідно формулювати чіткіше. Так, у визначенні об'єкту «громадські простори...» зайвим є уточнення щодо їх загального користування. Щодо назви роботи, предмет дослідження сформульований звужено: замість «теоретико-методологічні основи формування...», означені лише «є структура та закономірності у

формуванні...». Щодо меж дослідження, по-перше, Харків відноситься до групи найзначніших, а не значних міст України; по-друге, не зрозуміло чи є дворові простори громадськими, і чи вони досліджуються; чи трактуються автором території при школі, церкві, спортивних майданчиках як громадські простори чи як території, що регулюються ДБН для перелічених об'єктів.

2. Запропонований у дослідженні міждисциплінарний підхід, зокрема поєднання архітектурно містобудівних методів та методів із галузей соціології, географії та економіки є доцільним для системного охоплення об'єкту і перспективним. Проте роль окремих методів, які задіяні у роботі, прописана слабо. Так, метод синтаксису простору Б.Гільє, який задіяно у дослідженні вуличної мережі міста й розкриває нові можливості у дослідженні просторового розвитку міст, не використано авторкою в повній мірі, зокрема не виконано перехресного аналізу із іншими даними, що отримано.

3. Не до кінця зрозуміло які можливості для містобудівного регулювання дає досліджена інтенсивність пішохідного руху в громадських просторах. Й розроблена математична модель вибору альтернативного проекту громадського простору за обраним критерієм, яка є вдалим застосуванням міждисциплінарного підходу до пошуку механізмів регулювання просторового розвитку міста, не є переконливою, оскільки її апробація проведена лише для однієї ділянки у м. Ужгород.

3. Теорії в галузі архітектури та містобудування є прикладними теоріями. А отже на основі виведених закономірностей у функціонуванні об'єкту, мають подаватися й певні рекомендації щодо оптимізації наявних громадських просторів та планування нових. У роботі цьому питанню відведено пункти 5.2 та 5.3, які частково містять теоретичні, а не практичні положення.

4. Необхідно чіткіше формулювати висновки, щодо відмінності громадських просторів у різних типах міст, що має бути й в основі рекомендацій щодо специфіки їх містобудівного регулювання.

5. У тексті дисертації та автореферату є певні технічні похибки та повтори. У висновках не окреслено напрями подальших досліджень.

Загальні висновки та оцінка дисертаційної роботи

Слід зазначити, що висловлені зауваження не впливають на високу оцінку наукової праці, позитивні якості якої переважають у загальній оцінці змісту і глибини опрацювання проблеми цієї наукової роботи. Оформлення

дисертації та автореферату Соснової Н.С. відповідають Наказу МОН України про № 40 від 12.01.2017 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», № 1220 від 23.09.2019 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук».

Беручи до уваги викладене вище, вважаю що дисертація Соснової Н.С. «Теоретико-методологічні основи формування громадських просторів міст України» є завершеним науковим дослідженням, у якому обґрунтовано нове вирішення науково-прикладної проблеми подолання невідповідності між якостями громадського простору міст і вимогами до їх функціонування шляхом розроблення теоретико-методологічних, концептуальних та методико-прикладних засад формування об'єкту; а її авторка Соснова Надія Степанівна заслуговує на присудження їй ступені доктора архітектури зі спеціальності 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури.

Професор кафедри містобудування КНУБА,
доктор архітектури, професор

 Устінова І.І.

Підпис Устінової І.І. «засвідчено»
Вчений секретар КНУБА, канд. архіт., доцент

 Петренко О.С.